
BOGDAN L. DABIĆ

Petar Skok: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika

Uredili akademici Mirko Deanović i Ljudevit Jonke
Suradivao u pregradnjama i priredio za tisak Valentin Putanec (Izdanje JAZU,
1971—1973)

Baviti se etimologijom (a pogotovo sastavljati etimološki rječnik) to zahtijeva veliku erudiciju, poznavanje više jezika (jedne porodice i njoj susjednih), traži mnogo vremena. Ako je taj jezik indoevropski, obavezno je poznavanje starogrčkog i latinskog jezika. Za taj posao treba biti polivalentan lingvistički stručnjak, koji će biti usmjeren u etimološkom pravcu i koji će nositi čitavog života mladalački žar i zanos. Uza sve to potrebno je mnogo opreznosti u izricanju sudova i donošenju definitivnih rješenja. I samo snažnim intelektualnim emocijama može se objasniti ona usrdnost i istrajnost koje krasi sve odreda pisce etimoloških rječnika. U prosuđivanju etimoloških činjenica nikad se ne smiju donositi sudovi naprečac.

Svaka dijahronična analiza neke riječi počinje od njene etimologije, tačnije: od uspostavljanja njene tačne etimologije. Pri rasuđivanju o etimologiji — za neke riječi lako je ustanovljujemo, za druge teže a za treće nije uopšte moguće utvrditi etimologiju. Ostaje nam samo da se domišljamo. (Ali ovaj posljednji slučaj ne treba shvatiti tragično, jer se mnogo šta izgubilo u maglama kulturne i političke istorije pojedinih naroda). Razumi se, hipotetični stadijumi u određivanju etimologije nijesu svi jednako zasnovani.

Srpskohrvatska slavistika osobito je zostajala u oblasti leksikografije. Izuzev Bakotićeva »Rečnika srpskohrvatskog jezika«, mi ni do danas nemamo, na primjer, priručnog rječnika našeg jezika. Ali nigdje se, valjda, to nije osjećalo kao nasušna potreba ne samo lingvistike nego čitave naše kulture kao što je to bio slučaj sa etimološkim rječnikom sh. jezika. Iz te oblasti Srbi i Hrvati imali su jedno jedino specifikovano djelo: Daničićeve *Korijene jezika hrvatskoga ili srpskoga* (Zgb. 1877). Sada naša kultura i naša slavistika dobijaju dragocjeno i kapitalno djelo: Skokov *Etimologijski rječnik hrvatskoga*

ili srpskoga jezika. To je veoma obimno djelo, sastavljeno iz tri podebela toma štampana petitom po dva stupca na jednoj stranici. Po svome obimu ovaj rječnik nadilazi sve ostale rječnike jednog slovenskog jezika: i Vasmera i Brücknera, druge da i ne pominjemo. A još treba da očekujemo jedan tom sa indeksima. Skok je imao sve kvalifikacije da sastavi takav rječnik.

Da se podsjetimo šta je dosad evropska slavistika i baltoslavistika imala urađeno u ovome domenu. Ona je dala dosta, i to velikih ostvarenja. Baltičko-slovenske leksičke veze najbolje su održane u Trautmannovom *Baltisch-slavisches Wörterbuch*, Göttingen 1923. Bogatu analizu baltičke leksike sadrži rječnik Mühlentbacha — Endzelin: *Lettisch-deutsch Wörterbuch*, Riga 1923—32 u četiri toma. Prvi slovenski etimološki rječnik sačinio je Miklošić: *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, 1886. Zatim je poznat i Bernekerov *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, u dva toma, Heidelberg 1908—1914.

Rusi već potkraj prošlog vijeka i na početku 20 vijeka imaju etimološke rječnike, pa makar i nepotpune. Navešćemo ovdje Gorjajeva *Сравнительный этимологический словарь русского языка*, Tiflis 1896. i Preobraženskij: *Этимологический словарь русского языка* M. 1910.

Zapadni Sloveni odavno su dobili svoje etimološke rječnike, dosta dobre, u kojima je veći dio njihove leksičke zalihe bio istumačen na zadovoljavajući način. (Kulturnu i naučnu ulogu njihovu ništa ne umanjuje činjenica što u njima ima promašaja i netačnih etimologija). Ovdje imam na umu Brücknerov *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakov 1927 i čehoslovačke rječnike Holuba: *Stručný slovník etymologický jazyka československého*, Prag 1937; Holub-Kopečnog i Macheka (Holub-Kopečný: *Slovník jazyka českého*, Prag 1952. i V. Máček: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Prag 1957.). Sad u poljskoj izlazi veliki etimološki rječnik pod redakcijom Fr. Slawskog (već je izašlo više od pola rječnika).

Među južnim Slovenima Slovenci su dobili bogat Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar*, Ljubljana 1894—95. On, doduše, nije etimološki, ali ima dosta građe i odličan je kao izvor. Bugari su prije tridesetak godina dobili dobar rječnik Mladenova: *Етимологический и правописан речник на б'лгарскијазик*, Sofija 1941. I tako su samo Hrvati i Srbi bili bez etimološkog rječnika. (Ovo naravno ne znači da etimološka pitanja našega jezika nijesu bila tretirana u našoj stručnoj literaturi niti da se etimologija nije davala u nekim našim neetimološkim i enciklopedijskim rječnicima).

Nedavno se u *Ninu* jedan čitalac žalio da Skokov rječnik nije naišao na potreban odziv u našoj javnosti. To je, razumije se, lični utisak toga čitaoca. Nema sumnje da naš prvi rječnik nije propagiran onoliko koliko je to zaslužio. Ali moramo biti svjesni da je ovo *stručno djelo* i da se prosječni građani malo zanimaju etimologijom. Dabome, mi im zbog toga ne možemo zamjeriti. Uostalom, taj čitalac nije bio u prilici da se obavijesti o osvrtima na taj rječnik iz pera dvojice naših stručnjaka: slovenačkog akademika Bezlaja (u rukopisu predatom Akademiji nauka B i H) i zagrebačkog profesora V. Vinje.

U leksičkoj zalihi i u živoj riječi jednog jezika odražava se i *kulturna istorija*, a takođe *politička istorija* naroda. (Ne treba misliti da se odražava samo porijeklo i rodoslovna pripadnost, jer se to podrazumijeva samo po sebi, to je stavka koja obično preteže). U tome smislu reći ćemo nešto o leksičkom sastavu srpskohrvatskog jezika. Naš jezik spada u zapadni ogranak južnoslovenskih jezika, jer njime uglavnom govore potomci onih balkanskih Slovena koji su došli (preko Karpata) kroz Panoniju, a ne kroz Dakiju.

Po dolasku na Balkansko poluostrvo Sloveni su se našli u sasvim novoj sredini u smislu klime i konfiguracije zemljišta, u privrednom pogledu, a ponajviše u *novoj kulturnoj situaciji*. (Za ovu činjenicu najviše razumijevanja pokazivao je u slavistici S. Bernštejn). Samo se tako može objasniti činjenica da su južnoslovenski jezici bliži istočnima po mnogim važnim izoglosama, a da su zapadni često bliži istočnima leksički. Dakle, južni Sloveni su izgubili jedan dio prasllovenskih riječi, a razvili su neke nove riječi od prasllovenske jezičke supstance.

Došavši u sferu mediteranske kulture, preci svih južnih Slovena morali su iz temelja mijenjati način života. (To baš i jeste glavni razlog što se južnoslovenska leksika znatno razlikuje od *sjevernoslovenske*). Činom svoga dolaska na jug balkanski Sloveni stupili su u tješnji dodir sa jezicima: grčkim (na vizantijskome stadijumu), albanskim i rumunskim. U rezultatu neposrednog geografskog susjedstva i zajedničke kulturne i političke istorije, razvila se tzv. balkanska jezička liga (tipološka i kulturna zajednica). Mi moramo imati na umu da je jedan dijalekat našeg jezika član balkanske lige. Drugačije rečeno, moramo znati da je naš jezik *genealoški* član slovenske porodice a kulturnoistorijski je djelimično član balkanske zajednice jezika. Tek se time tačno određuju njegove koordinate. Srpskohrvatski jezik sjajan je primjer kakve sve promjene može da pretrpi jezik u lingvističkom i civilizacionom kontaktu sa drugim jezicima.

Da bi se izvršila analiza leksike jednog jezika, važno je znati ne samo etimologiju (početno značenje riječi). Mora se znati kulturna i književna istorija datoga jezika i *stvarno značenje* riječi (sinhronijsko). U tome smislu leksika srpskohrvatskog jezika odlikuje se od leksike *sjevernoslovenskih* jezika svim osobenostima nove otadžbine južnih Slovena: klimom, reljefom, načinom privređivanja i civilizacionom zonom u koju su dospjeli njihovi preci (u dvije velike struje: jedna kroz Dakiju, druga kroz Panoniju).

Srpskohrvatski jezik kao južnoslovenski ima drugačiji supstrat i adstrat. Preci Hrvata i Srba dospjeli su u sferu evropske civilizacije kojoj su baza antički Grci i Rimljani. A upravo na ovome tlu konfrontirale su se dvije varijante hrišćanstva — kao dvije varijante jedne civilizacije. Hrvati su se kulturno i nacionalno uobličili u krilu rimske (zapadnoevropske) civilizacije, a Srbi u sferi vizantijskog (istočnoevropskog) kulturnoistorijskog tipa. Sve se to, dabome, odrazilo i u kulturnome sloju naše leksike.

Što se supstrata tiče, on je *tipološki* obilježio samo torlački dijalekat srphrv. jezika, ali je *leksički* obilježio srpskohrvatski jezik u cjelini. Obilježio je i sve južnoslovenske jezike, ne samo srpskohrvatski. U tome nema

ničega neobičnog, prije će to biti jezička zakonomjernost. A supstrat je najčešće bio romanski (vlaški) i trački. Međutim, srpskohrvatski jezik je više osoben po svome adstratu. Pa i naše dvije varijante standardnog jezika neposredan su odraz (na leksičkom planu) dvaju civilizacionih tipova: latinskog i vizantijskog. Ali nije sve ono što se dešavalo s našom leksikom ograničeno kulturnom istorijom, — i politička istorija učinila je svoje; jer su Hrvati i Srbi stoljećima živjeli u sastavu različitih država. Srbi pet vijekova, a Hrvati i više, nijesu imali svoje države. Oni tek u posljednjih pedesetak godina žive u zajedničkoj državi, samo što ni ona u početku nije bila srećno koncipirana.

Kod Hrvata je latinski jezik bio ne samo liturgijski nego i službeni (u jednoj fazi razvitka). Kod Srba grčki jezik nije bio službeni, ali je uvijek uživao prestiž jezika matične pravoslavne zemlje i moćne carevine, koja je i inače bila model u organizovanju srpskih samostalnih država.

Poslije uticaja dvaju klasičnih jezika, različita istorijska sudbina dvaju naroda istoga jezika najbolje se ogleda u sljedećem: u novijoj istoriji Srbi su bili uključeni u Tursku Carevinu, a Hrvati inkorporirani u Austrijsku Monarhiju (sa njemačkim službenim jezikom). Stoga je i najveća stavka u pozajmljenicama došla u naš jezik iz ta dva, uostalom suprotna, smjera: Hrvatima iz njemačkog, Srbima iz turskog (i drugih istočnih jezika, ali opet posredstvom turskog). Međutim, ovu konstataciju ne bi valjalo shvatiti bukvalno: da Hrvati nemaju turskih a Srbi da nemaju njemačkih riječi. Radi se samo o pretežnom izvoru posuđenica.

Od ostalih jezika koji su obogatili naš leksički fond valja istaći italijanski i mađarski. A u najnovije vrijeme doprinos velikih zapadnoevropskih jezika koji su u međunarodnom opticaju. Međutim, po ovoj posljednjoj stavci sh. jezik ne predstavlja ništa specifično: on se kreće u normalnim granicama malog evropskog jezika.

Evo kako je leksički sastav našeg jezika okarakterisao Ivan POPOVIĆ u svojoj *Istoriji srpskohrvatskog jezika*: »Što se tiče rečnika, ovde nam nedostaju preciznija ispitivanja koja bi detaljno pokazala u kakvom je stepenu očuvan praslovenski rečnički fond. Ipak se može reći približno da je očuvano zacelo znatno više od 50% starih slovenskih reči u našem jeziku i do danas. Tu se mi slažemo na primer s Talijanima, koji su sačuvali osnovni deo latinskog rečničkog fonda, ili sa Nemcima, koji su isto tako uglavnom sačuvali staro germansko nasleđe, a razlikujemo se, recimo, od Rumunâ, gde je veliki deo starog latinskog fonda potisnut slovenskim pozajmicama.

Razume se, u toku svoga života kroz više od hiljadu godina u novoj domovini mi smo primili obilje pozajmica od naših novih suseda, a i iz nekih drugih jezika; ali su, ipak, najraznovrsnije kategorije pojmova sačuvala i do danas hiljade i hiljade najznačajnijih naziva nasleđenih iz praslovenske epohe» (121. str.).

Vidjeli smo koje su opšte odlike leksike sh. jezika i kako se ona formirala. Sad da vidimo kakvim je kvalitetima raspolagao sastavljač našeg etimološkog rječnika. Petar Skok bio je po osnovnom stručnom profilu romanista i bal-

kanolog, a slavistika je bila periferna oblast njegovog naučnog djelovanja. On se upravo interesovao, u prvom redu, za one njene strane koje su se najbolje dale osvijetliti iz romanističkog i balkanološkog vidnog ugla. U tome pogledu on je među najboljim našim stručnjacima. Kao balkanolog i romanista, Skok je bio meritoran za pitanja supstrata i adstrata sh. jezika. Njegov rječnik rezultat je 40-godišnjeg istrajnog i zanosnog rada. stručni i naučni profil veoma se pozitivno ispoljio u nekim stranama rječnika.

Međutim, činjenica da on nije bio slavista neizbježno se odrazila u ovome riječniku. Naime, ovaj *rječnik i nije slavistički koncipiran, već više balkanološki*. Ovo konstatujem više kao osobinu rada nego kao njegovu manu. Korisnici rječnika, svakako, treba da imaju na umu ovu konstataciju. A mnogi će i sami doći do zaključka da je to tako. Ko je iole okusio nauke, složiće se da jedan čovjek ne može znati sve podjednako, niti može biti upućen u sve oblasti nauke. Skok je, zbilja, ovim rječnikom učinio sve što je jedan istraživač mogao da ostvari kao pojedinac.

U našem prvom etimološkom rječniku ima, međutim, i nekih crta koje nijesu izraz autorove stručne usmjerenosti, već su izraz njegove naučne metodologije. Tako, na primjer, Skok je zamislio da po mogućnosti napiše cjelovit enciklopedijski članak o svakoj odrednici. Dalje, on je smatrao za shodno da unese tvorbenne afikse (prefikse i sufikse) u objašnjavanje odrednica. A pitanje je koliko je to, u tolikom obimu, neophodno u jednom etimološkom rječniku. (Istina je, doduše, da slično postupaju i francuski leksikografi, pa se Skok utvrdio u svojoj koncepciji — podrškom romanske škole na koju je navikao). Možda bi, ipak, bilo bolje da je to učinio sa manje dosljednosti i sa manje usrdnosti. Sigurno je da bi se rječnik time raste-retio; ogroman derivativni aparat učinio je da je rječnik često pretrpan. Katkad se, zbog toga, ima utisak glomaznosti i razvodnjenosti, neke rasutosti i dekomponovanosti. Možda se u tome odrazila i nedorađenost rječnika, ali je to ponajviše stvar koncepcije. U svakom slučaju, ovakva koncepcija učinila je da je obim rječnika nepotrebno uvećan.

Dalje, prosječan korisnik rječnika često je u situaciji da se čudi Skokovom kriterijumu odrednica. Najčešće za odrednicu uzima onu formu neke riječi koju je našao u izvoru. Dosta često odrednica se daje u onome obliku u kakvom je zastupljena u nekom dijalektu sh. jezika. Katkad prioritet ima hronologija: ako je neka riječ potvrđena u Dušanovom zakoniku ili u kakvome spisu na čakavskom dijalektu iz 16. vijeka, onda će se ona dati u toj formi. Međutim, ostaje utisak da kod njega odrednica nije baš najobičnija forma neke riječi. Ovo znatno otežava rukovanje rječnikom. Čak i čovjek naviknut da se služi rječnicima — često nije u stanju da pronađe neku riječ. Zapravo on je i ne može naći kad on hoće, već samo onda kad mu ona u listanju rječnika slučajno iskrсне.

Što se adstrata tiče, u rječniku se osjeća koliko je Skok sigurniji u romanskome sloju ili u balkanskim jezicima nego u turskom. Turcizme on tumači tako reći knjiški. Ne bi se reklo da ima osjećanja za žive turcizme. Ovo ne smijemo smatrati velikom manom rječnika, jer su turcizmi kod nas

drugdje dobro obrađeni, pa budući sastavljači pri njihovom objašnjavanju moraju bolje iskoristiti sve ono što imamo iz te oblasti. Osim tretiranja onih riječi koje su nanos supstrata i adstrata, Skokova jaka strana jeste onomas-tika i toponomastika. To je došlo do izražaja i u ovome rječniku.

Sada bih naveo nekoliko konkretnih i pojedinačnih primjera iz našega prvog etimološkog rječnika. Time bismo ilustrirali neke naše utiske iz prvog dodira sa ovim rječnikom, a takođe, vrline i nedostatke njegove.

Kod riječi *diža*, *dižva* Skok izričito veli: »Ekavski i ijekavski oblik nije potvrđen«. Za ekavski ne znam, ali ijekavski je sigurno potvrđen: u selima oko Visokog (Bosna) ova riječ se javlja jedino u formi *diježva*. Prema tome, ova eksplicitna tvrdnja neće biti tačna.

Dalje riječ *čitulja* tumači se u rječniku kao derivat od *cedulja*. Vjero-jatnije je, međutim, da je riječ slovenska, pa da se ukrstila sa *cedulja*. Što se tiče kosovske riječi *čukile* (Adv.), mislim da bi to mogao biti isti turcizam koji se u Bosni čuje kao *kućile*. Jedna obična metateza može kod ljudi koji nijesu vični turcizmima da zatamni etimologiju. Završetak *-le* tipičan je for-mant u turskim prilogima. Prema tome, *čukile* bi značilo: »čitava kuća, svi ukućani jedne kuće« — koncipirano priloški.

Kod riječi *dlaga* slavista bi svakako naveo i češku paralelu: u Pragu čak ima i ulica *Dlažděna*. Riječ *dem* za Skoka je inventar narodne epike, međutim u središnjoj Bosni to je sasvim obična riječ za taj predmet. Odrednica *grif* za Skoka je samo mitološka životinja. Kod riječi *dirindžiti* ne nalazimo ono značenje u kojem je ona danas najobičnija: »raditi teško i naporno«. Uz gla-gol *svediti* možda bi bilo dobro navesti zapadnoslovenske riječi koje znače suvomesnate proizvode: češki *úzeniny*, poljski *wedliny*. Kod Skoka ćemo naći neke riječi koje su označene kao kajkavske, mada su one sasvim obične i u središnjoj Bosni. Takva je, na primjer, riječ *gredica* = lijeha.

Skok se dobro dosjetio da isporedi naše ligure sa ruskim *lyžiskije*. Dobra je strana Skokova rječnika što je u svoj punoći ukazao na danas izumrle sufikse i prefikse: *go* (na-go-vijestiti), *ko* (ko-prcati se), *pa* (pa-storak), *-eb/-ub* od praslavenskog *-eb/-ob* (na primjer u nazivu ptica: gol-ub, jastr-eb, jar-eb-ica).

Pažljivim iščitavanjem opažamo da je Skok znatno raširio pojam ono-matopeje i istakao njen značaj u tvorbi i bogaćenju leksičkog inventara. Do-sad smo više znali o ekspresivnoj ulozi onomatopeje u našoj leksici, a manje smo bili svjesni njenog stvarnog udjela u numeričkome broju leksema na-šeg jezika.

U stručnoj literaturi do sada su ocjene našeg prvog etimološkog rječ-nika date iz dva vidna ugla, koja su među sobom sasvim različita: sa roman-skog stanovišta prikaz je dao Vojmir Vinja, u izdanju Zagrebačkog Filozof-skog fakulteta, odjel Studia Romanica et Anglica 33—36/1971—73. Naslov njegove recenzije jeste *Romanica et Dalmatica dans le premier dictionnaire étymologique croate ou serbe*. Vinja se postavio kao učenik Skokov, sa dužnim poštovanjem prema kapitalnom djelu svoga profesora. On je odao priznanje i priređivačima, ali je izrekao i pokoju kritičnu o njihovome poslu. Drugu

ocjenu izrekao je naš veliki stručnjak za etimologiju, slovenački akademik F. Bezljaj. Imao sam prilike da pročitam njegovu radnju u rukopisu — što ju je predao Akademiji nauka BH (rukopis će uskoro biti dostupan javnosti). Profesor Bezljaj dao je ocjenu rječnika sa baltičko-slovenskog stanovišta. On je kod nas najkompetentniji stručnjak za ta pitanja. U svome predavanju što ga je održao za strane slaviste u Sarajevu (na ljetnjem tečaju 1973) on je dao vrlo zanimljive leksičke paralele slovensko-baltičke. Ali nijesu mu sve podjednako ubjedljive. Na primjer, teško je prihvatiti semantički njegov tumačenje riječi *mlava*, *mlaka*, jer je to kod nas stajaća voda. Stoga je uzburkanost kao motivacija vrlo netipična.

Trudio sam se da dam prikaz Skokova rječnika sa gledišta čisto slavističkog, razumije se po mjeri svoga poznavanja slovenskih jezika i ne baš velikog iskustva u pitanjima etimologije.

Što se tiče kritike upućene priređivačima (koja im je dosad izrečena i koja će im ubuduće biti upućivana), moramo tu uvijek imati na umu delikatnost i težinu priređivanja tuđega teksta. Ne smijemo gubiti iz vida ni mala ovlašćenja priređivača: ne bi baš bilo dobro da oni sebi uzurpiraju prevelika prava, jer bi to moglo izmijeniti autorovu koncepciju.

Ipak bih prigovorio tome što stavak o porijeklu riječi nije uočljivije odštampan. Trebalo bi da on bude štampan makar novim redom, ako ništa više. Ovako, neiskusani čitalac nema mogućnosti da se na najdirektniji način obavijesti o etimologiji: on se gubi u enciklopedijskome tekstu.

Turcizme iz Skokova rječnika valjalo bi obraditi u posebnom prikazu. Razumije se, to treba da učini neki orijentalista.

Rezimirajući svoje utiske poslije pažljivog iščekivanja ovoga dragocjenog djela, mogao bih da kažem slijedeće:

1. U svome životnome djelu Skok je dao bogat i iscrpan materijal. Objasnio je valjano većinu leksema našega jezika.
2. U njegovome radu osjećaju se posljedice prenapornog i razvučenog posla. To potiče otuda što je on sam uradio ovo djelo.
3. Da bi jedan čovjek sastavio tako ogromno djelo, potreban je dug vremenski period. Stoga Skok u procesu izrade rječnika nije uvijek mogao da primijeni rezultate slovenske etimologije posljednjih 20 godina. Zbog toga je u pravu akademik Bezljaj što mu je to prigovorio.
4. Skok je obavio ono što je najteže u izradi dobrog etimološkog rječnika: valjano je obradio supstrat i adstrat u leksici sh. jezika. U njegovom rječniku jasno se ocrtava leksički sustav sh. jezika kao južnoslovenskog, koji se u tome smislu oponira sjevernoslovenskim jezicima.
5. U koncepciji rječnika morao se odraziti sastavljačev stručni profil, i pozitivno i negativno. Stoga se ovaj rječnik često doima više kao bogata i sredena građa negoli kao dokraja doraden etimološki rječnik. Pred našom slavistikom ostaje i dalje zadatak da se izradi etimološki rječnik sh. jezika *slavistički koncipiran*, jer ovaj to zaista nije. To mora biti timski rad, u prvom redu slavistâ. Time se uopšte ne želi umanjiti Skokov doprinos, jer poslije njegovog rječnika više neće biti teškoća u tome poslu: Skokov rječnik biće uzidan u svaki novi poduhvat na tome planu.